

Uroš Trbović

Politički sistem samoupravljanja

Narodno sveučilište grada Zagreba, Centar za aktualni politički studij,
Zagreb 1974, 157 stranica

Ova je knjiga nešto prerađeni tekst autorove doktorske teze koju je pod naslovom »Ustavno-politički aspekti samoupravljanja u Jugoslaviji« godine 1972. obranio na Pravnom fakultetu u Splitu. Tako je Trbović, što želimo naglasiti, svoju doktorsku radnju u obliku knjige dao na uvid i ocjenu široj znanstvenoj javnosti i čitalačkoj publici, a ne samo komisiji, što je pohvalno. Naime, u posljednje vrijeme sve je više doktora znanosti čije disertacije ostaju ukoričene u arhivi ili pak od njih nastaje samo nekoliko članaka koji ugledaju svjetlo dana u časopisima. Doktorske bi disertacije u načelu trebalo da budu materijal, koji bi uz neznatne izmjene, bilo moguće prikazati znanstvenoj javnosti na korištenje i ocjenu. To prije što je i prijedlogom Zakona o organizaciji znanstvenog rada predviđeno stjecanje doktorata i na osnovi već objavljenih radova, koji su ocijenjeni kao doprinos određenom području znanstvene djelatnosti. To bi moglo biti osnovom za pokretanje posebne biblioteke u kojoj bi se objavljivale doktorske radnje. S druge pak strane, komisije pred kojima kandidat brani svoju tezu valjalo bi da u principu uspješno obranjene radnje preporuča izdavačkim kućama za objavljivanje, jer što se ne može objaviti nije za obranu kao doktorska teza.

Knjiga ima tri poglavlja. Uvodno poglavlje pod naslovom »Tri osnovna društveno-politička modela suvremenosti: kapitalizam — staljinizam — samoupravljanje« čini osnovnu polaznu okosnicu i autoru služi da u najkraćim crtama prikaže mogućnosti samoupravljanja u tri u naslovu spomenuta društveno-politička modela. Komparaciju tih triju sistema autor je izvršio samo u domeni osnovnih determinanti političkog položaja čovjeka. Autor tako utvrđuje da u kapitalizmu nije moguće samoupravljanje jer je proizvođač odvojen od države, njegova je suština u robi, a međusobni odnosi ljudi društveno su utemeljeni u privatnom vlasništvu, koje se pak zasniva na sebičnosti i privatnim interesima. Dok u kapitalističkom sistemu politička sfera i društveni rad robuju privatnom vlasništvu, dotle su u staljinizmu proizvodnja i društveni rad despotski podvrgnuti političkoj sferi, nadređenim centralnim organima. Oba ova društveno-ekonomska sistema u biti su za proizvođača »dvije socijalno-političke varijante najamne organizacije društvenog rada«

(str. 11) u kojima se odnosi proizvođača posreduju u političkoj i ekonomskoj sferi putem vlasti kapitala ili vladavinom centralnih organa vlasti. Zato u njima nije moguće samoupravljanje kao društveni odnos. Ono je društvena praksa u kojoj se »fabrika i društvena proizvodnja istrgnu ne samo iz ruku privatnog kapitaliste nego i iz ruku birokratije« (Kardelj).

Samoupravljanje je, prema tome, moguće jedino kao antipod staljinizmu. Ono se u nas tako i razvijalo, s tim da upravljanje društvenim radom preuzimaju radni ljudi. Budući da je to proces koji se odvija u okvirima našeg političkog sistema to se i naš politički sistem podijelio na dvije sfere: političku vlast koja je do danas ostala u domeni države, i samoupravljanje koje preuzima kontrolu nad društvenim radom. Zato je, prema autoru, osnovno pitanje: što u takvom sistemu ostaje državno a što samoupravljačko?

Međutim, ovakva dihotomija nije mehanička, jer samoupravljanje postaje sve više politički odnos. Naime, time što proizvođači preuzimaju nekadašnje funkcije države, dakle jačanjem samoupravljanja u domeni društvenog rada, samoupravljanje istodobno postaje politički odnos, koji se uspostavlja između državnih organa i samoupravnih tijela proizvođača. U biti, radi se o borbi između političkih upravljača i neposrednih proizvođača oko upravljanja društvenim radom. Zato autor smatra da »Samoupravljanje kao politički sistem društvenih odnosa postaje time politički odnos socijalizma«. Samoupravljanje u tom smislu analizira kao zakonodavnu vlast (odlučivanje u skupštinama, društveno-političkim zajednicama, općinama i sl.); kao samoupravljanje u izbornom sistemu; u Socijalističkom savezu radnog naroda i kroz aspekt političke prirode društvenog rada. Krajnji cilj socijalizma jest vlast društvenog rada. To je moguće samo ako proizvođači preuzmu funkcije koje sada drže politički upravljači. To se preuzimanje događa borbom za samoupravne odnose čime bi se trebao gubiti i politički karakter samoupravnog sistema, a na njegovo mjesto tada stupa samoupravljanje proizvođača društvenim radom. Zato je neposredni zahtjev samoupravljanja da potisne vlast, zapravo zakonodavnu vlast. Treba istaknuti da je borba za vlast društvenog rada (proizvođača) borba protiv birokratskih i tehnokratskih struktura i odnosa, da je ta borba u ukidanju posredovanja između čovjeka kao proizvođača i upravljača.

Drugo je poglavlje najopsežnije, i čini, zapravo, središnji dio knjige, a nosi naslov: »Politička obilježja samoupravljanja«. U njemu Trbović govori o tri kompleksa problema kao osnovnim političkim obilježjima samoupravljanja u Jugoslaviji. To su: 1) pitanja zakonodavne vlasti, 2) samoupravljanje u izbornom sistemu i 3) samoupravljačko odlučivanje putem Socijalističkog saveza.

U odjeljku u kojemu govori o zakonodavnoj vlasti autor politološki pristupa analizi našeg zakonodavnog sistema. Analizira sistem skupštinskog odlučivanja i samoupravno odlučivanje u društveno-političkim zajednicama, uključujući općine i bivše kotareve. Polazeći od teze da je svaka zakonodavna vlast osnova političkog sistema, u krajnjoj instanci bazirana na obliku vlasništva, Trbović prethodno analizira i zakonodavstvo u feudalnom i kapitalističkom društvu, tj. staleške skupštine (zasnovane na majoratu) i parlamentarnu demokraciju (koje je temelj privatno vlasništvo), i dolazi do samoupravnog odlučivanja kao principa zakonodavnog sustava utemeljenog na društvenom vlasništvu. Analizirajući organizacione oblike zakonodavne vlasti

(parlamentarni, konventski i samoupravljački), autor zaključuje da je naš samoupravljački oblik vlasti zapravo »sjedinenje valjanih osobina, odnosno parlamentarnog i konventskog sistema odlučivanja« (str. 32), koji nadilazi predstavnički sistem, a time, ukidanjem predstavničke demokracije, nestaje i apstraktnog građanina i upravljača. Dvojnost zajednice (apstraktne i realne) time se ukida, jer se svakom građaninu omogućavaju takve uloge i politički položaj u državi, po kojima je on skupština »u malom«. Autor navodi, i nekoliko shvaćanja o ulozi skupštine. Njegov je stav da skupština po obliku organizacije mora biti vladavina društvenog rada (proizvođača), ali istodobno i efikasno tijelo.

Veoma je dobro povezao i konkretizirao problematiku samoupravljanja u općini i bivšim kotarevima sa problematikom s kojom se susreće grad Zagreb. Na primjerima Ustavnih zakona iz 1953. i Ustava iz 1963, on uočava kvalitativnu razliku u izbornom sustavu kao elementu produbljivanja samoupravljanja.

U odjeljku o izbornom sistemu komparativno i dokumentirano razmatra, na temelju Ustavnih zakona iz 1953. i Ustava iz 1963. slijedeća pitanja: opće biračko pravo građana i proizvođača i njegovo ostvarivanje, izbore za savezne, republičke (SRH) i općinske predstavničke organe, te radničke savjete.

Govoreći o samoupravljanju putem Socijalističkog saveza, autor analizira problem javnog mnijenja kao političke snage, i konfrontira njegovo značenje i snagu u građanskom društvu s ulogom i smislom u našem socijalističkom društvu. Dok u građanskom društvu ono služi isključivo klasi koja je na vlasti da štiti svoje interese, dotle je javno mnijenje u socijalističkom društvu »vlastito rasuđivanje radnih ljudi o općim poslovima samoupravne zajednice. Tome pogoduje činjenica što se oblast javnog u samoupravnom društvu sve više širi tako da prelazi granicu javnog građanskog društva i administrativnog socijalizma« (str. 112). Ono u socijalizmu služi radničkoj klasi da samoupravljanjem stvori političke platformu za akciju.

U nastojanju da u sferi politike probije granice privatne u korist javne sfere, naše društvo, po autorovu mišljenju, pravi teren i mjesto za kreiranje stavova, mišljenja i javnosti političkog djelovanja, i to nalazi u Socijalističkom savezu jer Savez i nije drugo nego »općenarodna skupština... odnosno politički oblik radničkog i društvenog samoupravljanja« (str. 116). I smisao Socijalističkog saveza proizlazi iz potrebe samoupravne demokracije te se postepeno »načela organizacije Socijalističkog saveza sve više prilagođavaju načelima po kojima je organizirano samoupravno društvo« (str. 122). Socijalistički je savez zato organizacija koja u sebi nosi i proturječnosti klasične hijerarhijski usvojene organizacije i masovne platforme kao oblika djelovanja udruženih proizvođača. U njemu se sukobljavaju ograničenosti karakteristične za svaku masovnu klasičnu partiju: birokratizam, odvajanje vrha (elite) od baze (masa), naglašena uloga pojedinaca kao vođa i političkih profesionalaca u odnosu na principe najšire demokratičnosti građana i proizvođača, koji vode vlastitu politiku društvene angažiranosti čime ujedno stvaraju pretpostavke da se i sam Savez pretvori u »politički savez udruženih proizvođača« (str. 122) na horizontalnim osnovama ustrojstva.

Treće poglavlje, »Politički aspekt udruženog rada« autor je posvetio analizi mogućih osnova konstituiranja udruženih proizvođača. Te su osnove rad i raspologanje viškom rada, što pak znači da društveni rad mora postati

javna sfera. On kaže: »... društveni rad u kapitalizmu nalazi se u privatnoj sferi, time da je najamno organiziran. U staljinističkom sistemu obreo se u nadležnosti državnog aparata, time da je despotski ustrojen« (str. 129). Zato niti jedno od ta dva društva ne omogućava da društveni rad poprimi političko obilježje. Ono je moguće tek u samoupravnom društvu. Otuda je prevladavanje odnosa, koji su u nas bili uspostavljeni nakon oružane faze revolucije, predstavljalo društveni imperativ radi »produbljenja« socijalističke revolucije. Preuzimanje upravljanja viškom rada od neposrednih i udruženih proizvođača po autoru ozbiljan je korak prema novom društvu, koje su Marx i Engels samo naznačili u osnovnim crtama. To je komunističko društvo — asocijacija udruženih proizvođača. Komparirajući odnose u početnoj fazi našega društva i kasnije autor navodi podatke o raspolaganju društvenim bruto proizvodom, odnosno viškom rada, iz kojih se vidi da danas proizvođači sve veći dio viška rada stavljaju pod vlastitu kontrolu. Značajan problem nastao je kada se cijepanje rada na potreban rad i na višak rada pokazalo kao cijepanje na »funkcioniranje aparata društveno-političkih zajednica« (višak rada) i na »opstanak radničke klase« (potreban rad). Prevladavanje tog odnosa, koji u biti ima elemente staljinističkog sistema i birokratizma, jest neposredni zadatak proizvođača. On će biti povoljno riješen novim promjenama koje su unijeli ustavni amandmani.

Glavni nosilac tih promjena na putu u udruženi društveni poredak (komunizam) jest Savez komunista. Autor kaže: »Radnička klasa ostvaruje to udruživanje pomoću Saveza komunista. Stoga je danas jedina ljudska sfera u stvari sfera slobode, a jedina sfera slobode jest Savez komunista« (str. 145). Mislimo da je jedini prirodni nosilac vlastitog oslobođenja ili opće ljudske emancipacije radnička klasa. U citiranoj se autorovoj formulaciji može kriti mogućnost da se Savezu komunista pripisuje i nadklasni položaj, što je isto toliko opasno koliko i negiranje njegove vodeće društvene uloge. Savez komunista jest snaga radničke klase po tome što je on u njoj organizirani duh, on je inspirator i pokretač radničke klase. Politička se snaga i sloboda ne može vezivati isključivo za njega, nego prvenstveno za radničku klasu jer bi se ona mogla zadržati samo u sferi politike.

Rješenje za nastavak socijalističke revolucije jest negiranje poistovjećivanja viška rada sa državom, odnosno državnim aparatom. Državni aparat treba postati organ socijalističkog društva. Po tome, ispravno smatra autor, »... istinski politički aspekt društvenog rada nije prijeporan« (str. 146). No problematično je to što politički i društveni aspekt društvenog rada nije još istinski. Problem je u odnosu »biti« i »trebati« i njegovu prevladavanju. Politički aspekt društvenog rada jest i problem slobode: ukidanje etatističkih odnosa u sferi rada znači ujedno ostvarivanje istinitosti političke sfere rada i slobode i njeno imanentno i postepeno ukidanje. Ako je činjenica da je samoupravljanje zbilja političke sfere rada i istinski odnos ljudi i slobode, tada je sve što mu se protivi izvan te zbilje i izvan istinitosti.

Umjesto zaključka autor na kraju iznosi nekoliko svojih misli i konstatacija. Ako je sfera proizvodnje (rada) stvarna determinanta koja u sebi nosi i sferu odlučivanja (slobode), tada je samoupravljanje njihovo uzajamno dijalektičko prožimanje koje udruživanjem proizvođača (rada) omogućuje istovremeno izjednačivanje pojedinih grana djelatnosti ali i izjednačivanje proizvođača u sferi i rada i odlučivanja, jer udruženi proizvođači uzajamno

svoj rad priznaju kao društveni rad. Time samoupravni politički sistem izjednačuje sve radne ljude u uvjetima rada i u raspolaganju viškom njihova rada, jer su im oboje zajednički. »Nije li tada izjednačeni položaj radnika iz proizvodnje s radnim ljudima iz oblasti nauke, kulture, obrazovanja jednak samo u tome da svaki od njih ima ustavnu mogućnost da jednako i ravnopravno sudjeluje u procesu odlučivanja?« (str. 149).

Na kraju, što proizlazi iz već rečenoga?

Iznošenjem javnosti vlastite doktorske teze Trbović je pružio mogućnost za javnu raspravu o njegovim stavovima, a istovremeno dao povoda da se iznesu i drugačija mišljenja i stavovi.

Malo je rasprava koje sa sociološkog i politološkog stanovišta govore o samoupravljanju kao političkom sistemu, odnosno plitičkom samoupravljanja. Trbovićeva knjiga jedan je od prvih pokušaja marksističkog, politološkog pristupa tom sklopu problema. Autor je uočio neke bitne osnovne probleme i izložio ih čitaocu. U tome je nastupao i kritički. No smatramo da je još više trebalo zaoštriti problematiku odnosa viška rada i proizvođača i iznijeti tokom našeg društvenog razvitka i druge negativnosti, posebice klasno-socijalno diferenciranje ili koncipiranje drugačijih ideologija. One ne leže samo u sferi »nadgradnje« nego prvenstveno u sferi proizvodnje, rada, i u koncepcijama organizacije rada i upravljanja radom. No možda bi to bio i malo širi okvir u koji se autor nije želio upuštati.

Smatramo također da ostvarivanje novih tendencija nije išlo bez problema i da bi bilo veoma dobro da je autor iznio neke otpore. Otada je prošlo već nekoliko godina, a neki problemi leže neriješeni. I pitanja javnog mnijenja i javnosti rada bez obzira na SSRN, značajna su i bolna u nas, te ih treba analizirati.

Ivan Cifrić